

Мурзаев И.И.

КЫРГЫЗСТАНДА МУРАСТОО УКУГУНУН ӨНУГҮШҮНҮН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Мурзаев И.И.

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА В КЫРГЫЗСТАНЕ

I. Murzaev

THE EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF INHERITANCE LAW IN KYRGYZSTAN

УДК: 347.65

Мурастоо укугу – универсалдуу укук мурастоо, бул мураскорго бардык укуктук мамилелердин өлгөн адамдын бардык мүлктүк укуктары жана милдеттери менен өтүшүн билдирет. Экономикалык кайра куруулардын башталышы жана рыноктук экономикага өтүү менен жарандык мыйзамдын негизги принциптеринде олуттуу өзгөрүүлөр болду, алар менчик жөнүндө мыйзамда (1990-ж.), ССР Союзунун жана Республикалардын жарандык мыйзамдарынын негиздеринде (1991), Кыргыз Республикасынын Конституциясында, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде. Мындай өзгөртүүлөрдүн катарында жарандык-укуктук мамилелердин катышуучуларынын чөйрөсүн олуттуу кеңейтүү, менчиктин башталышын бекемдөө жана жеке менчикти менчиктин башка түрлөрү менен теңдөө, жарандарга таандык болушу мүмкүн болгон мүлктүн түрлөрүнө, көлөмүнө жана наркына тиешелүү мыйзамдык тыюу салууларды олуттуу чектөө.

Негизги сөздөр: мурас, кодекс, мыйзам, мураскор, механизм, жарандык-укуктук мамилелер, система, менчик.

Наследственное право – универсальное правопреемство, что означает переход всех правоотношений к наследнику со всеми имущественными правами и обязанностями умершего человека. С началом экономических преобразований и переходом к рыночной экономике произошли существенные изменения в основополагающих принципах построения гражданского оборота, закрепленные в Законе о собственности (1990г.), Основных гражданском законодательства Союза ССР и республик (1991 г.), Конституции Кыргызской Республики, Гражданском кодексе Кыргызской Республики. Среди таких изменений следует назвать значительное расширение круга участников гражданско-правовых отношений, укрепление начал собственности и уравнивание частной собственности с другими формами собственности, существенное ограничение законодательных запретов, касающихся видов, объема и стоимости имущества, которое может принадлежать гражданам.

Ключевые слова: наследство, кодекс, закон, наследник, механизм, гражданско-правовые отношения, система, собственность.

Inheritance law is a universal succession, which means the transfer of all legal relations to the heir with all the property rights and obligations of the deceased person. With the beginning of economic transformations and the transition to a market economy, there were significant changes in the fundamental principles of building civil society, enshrined in the Law on Property (1990), Fundamentals of Civil Law of the Union of the SSR and the Republic (1991), the Constitution of the Kyrgyz Republic, the Civil Code Kyrgyz Republic. Among such changes should be mentioned a significant expansion of the circle of participants in civil-law relations,

strengthening of primary property and equalization of private property with other forms of property, significant limitation of legislative prohibitions related to the types, volume and value of property that may belong to citizens.

Key words: inheritance, code, law, heir, mechanism, civil law relations, system, property.

Мураc укугу – узак жана абдан кызыктуу тарыхы бар жарандык укуктун кичи тармактарынын бири. Ал тургай байыркы юристтер маркумдун мүлкүн анын урпактары арасында бөлүштүрүү боюнча илимий эмгектерди жараткан. Жана бул табигый көрүнүш, анткени адамдын өмүрү чектүү жана ал өзүнөн кийин эмнеге жана кимге кетет деген суроо сөзсүз түрдө мураc калтыруучунун өзүнөн же туугандарынын алдында туулат. Мунун баары мураc укугу бардык мезгилде динамикалуу өнүгүп, тиешелүү доордун бардык өзгөчөлүктөрүн, норма катары кабыл алынган үй-бүлөлүк жашоо образын, коомдо калыптанып калган үрп-адаттарды жана салттарды табигый түрдө чагылдырып турганына алып келди. Азыркы мыйзамдарда кабыл алынган мураcты мыйзам боюнча мураcка жана керээз боюнча мураcка бөлүү мындан көп кылымдар мурун калыптанып, анын маңызын өзгөртпөстөн бизге чейин жеткени мүнөздүү. Мунун объективдүү себептери бар: байыркы илимпоздор түзгөн система мураc калтыруучунун жакындарынын жана жакындарынын кызыкчылыктарын, ошондой эле анын мүлкүн тескөөгө ким көбүрөөк татыктуу экендиги жөнүндө өзүнүн пикирин эске алууга толук мүмкүнчүлүк берет. Мураc укугунун ар кандай этаптарда өнүгүшү коомдун экономикалык, саясий жана башка шарттарына жараша болгон. Алгачкы түзүлүш адамзаттын тарыхындагы биринчи коомдук-экономикалык формация Убакыттын өтүшү менен ал кайрадан өнүккөн матриархатка айланган [1].

Уруулук жамааттын экономикалык негизин чыңдоо үчүн каада-салт маркумдун мүлкүн үй-бүлөнүн чегинен чыгууга жол берген эмес. Маркумдун мүлкү туугандарына бөлүштүрүлүп, көбүнчө энеси тараптан эң жакын кан туугандарынан мураcка калган. Эң баалуу жеке буюмдар ээси менен кошо көмүлгөн. Эгерде аял каза болсо, анын мал-мүлкү балдарына жана эже-карындаштарына (бир туугандарына эмес) өтүп турган [2].

Кулчулук доорундагы тукум куучулук мамилелердин эң толук жөнгө салынышы Рим укугунда камтылган. Рим укугу таза жеке менчик үстөмдүк кылган коомдун жашоо шарттарынын жана конфликттеринин ушунчалык классикалык юридикалык көрүнүшү болгондуктан, кийинки мыйзамдардын баары ага олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизе алган эмес. Рим укугу жалпысынан мурас укугуна зор таасирин тийгизген.

Совет доорунун тарыхында мурас институтунун өйдө-ылдыйы болгон. Алсак, 1918-жылдын 27-апрелинде РСФСРдин Бүткүл россиялык Борбордук Аткаруу Комитети «Мурасчылыкты жоюу жөнүндө» декрет чыгарган. Бул декрет жана РСФСР Юстиция Эл Комиссариатынын 1919-жылдын 21-майындагы атайын токтому чындыгында жеке менчиктин мурасын жок кылып, сапаттык жактан айырмаланган жеке менчиктин мурастык укугун мындан ары өнүктүрүүгө негиз салган. Каралып жаткан документ өзүнөн - өзү пайда болгон жок, бирок мураскорлукту жоюу зарылдыгын түздөн-түз көрсөткөн Карл Маркс менен Фридрих Энгельстин «Коммунисттик Манифестин» аткаруу үчүн пайда болду. Белгилүү бир теориялык иштеп чыгууларды ишке ашыруу дайыма эле зарыл эместей көрүнөт, айрыкча өнүгүүлөр андан (турмуштан) ажырап калса [3].

Жарлык көпкө созулбай, жарандардын кызыкчылыгына эбегейсиз зор зыян келтирип, «менден кийин да топон суу» деген тезисти мыйзамдуу түрдө колдоп берди.

Мурас институту 1922-жылдын 22-майындагы «РСФСР тарабынан таанылган, анын мыйзамдары менен корголуучу жана РСФСРдин соттору тарабынан корголуучу негизги жеке менчик укуктары жөнүндө» Декрет менен кайра киргизилген. Мурас институту 1922-жылдагы Жарандык кодексте андан ары өнүккөн, бирок мурастык укуктун нормалары дагы эле чектелген жана зыяндуу болгон. Аларга ылайык мурас калтыруучунун эң жакын туугандары мураскор деп таанылган. Ал эми маркумдун багуусунда болгондор негизги мураскорлор болгон, ал тургай жубайы жана балдары жок болгон учурда да мурас калтыруучу өзүнүн эмгекке жарамдуу ата-энесинин, бир туугандарынын жана эже-карындаштарынын мурасынан алынып салынган. Мыйзамдуу мураскорлору жок болсо да, чоочундардын пайдасына керээз калтырууга тыюу салынган. Мында менчик ээликтен ажыратылган катары мамлекетке өткөн. Чындыгында, мурас калтыруучу мураскорлордун үлүштөрүн өзгөртүү менен гана мурасты кайра бөлүштүрө алат, же бир же бир нече мураскорду мурастан ажырата алат.

Тарыха кайрылсак, 1928-жылы Бүткүл Россиялык Борбордук Аткаруу Комитетинин жана РСФСР Элдик Комиссарлар Советинин декрети менен жарандарга мүлктү мамлекетке жана анын органдарына,

мамлекеттик мекемелерге жана ишканаларга, партиялык, кесиптик жана башка коомдук уюмдарга мураска калтыруу укугу берилген. уюмдар. Бүткүл Россиялык Борбордук Аткаруу Комитетинин жана РСФСР Эл Комиссарлар Советинин 1928-жылдын 28-майындагы декрети менен Совет мамлекетинде милдеттүү үлүш институту да киргизилген. Мындан тышкары, керээз эркиндигинин чектеринин кеңейиши асырап алынган балдардын жана алардын урпактарынын керээзи боюнча мураскорлордун чөйрөсүнө кошулуу менен шартталган. Бала асырап алууну каттоо эрежеси Бүткүл Россиялык Борбордук Аткаруу Комитетинин жана РСФСР Эл Комиссарлар Кеңешинин 01.03.1926-ж. Биринчи жолу мураска чакыруунун ырааттуулугу СССР Жогорку Советинин Президиумунун 1945-ж. 14-мартындагы «Мыйзам жана керээз боюнча мураскорлор жөнүндө» Указы менен белгиленген. Бул Декрет мураскорлордун үч линиясын белгилеген [4].

1. Биринчи кезекке төмөнкүлөр кирет: балдары (анын ичинде асырап алынган балдар), каза болгон адамдын жубайы жана эмгекке жарамсыз ата-энеси, ошондой эле өлгөн адамдын өлгөнгө чейин кеминде бир жыл бою анын багуусунда болгон башка эмгекке жарамсыз адамдар;

2. Экинчиден, мураска эмгекке жарамдуу ата-энелер чакырылган;

3. Үчүнчү орунда маркумдун бир тууган ага-эжелери мураска калышты.

1945-жылы аталган Декрет да эрк эркиндигин кеңейткен. Бирок керээз калтыруучудан тышкаркы адамдардын пайдасына керээз мыйзамдуу мураскорлор жок болгон учурда гана түзүлүшү мүмкүн.

1964-жылы Жарандык кодекстин кабыл алынышы менен мурас институту олуттуу мааниге ээ болот, бирок мурастын эрежелери дүйнөлүк эрежелерден абдан кескин айырмаланган. Бул анын кабыл алынышы менчиктин чектелүү түрлөрүнүн шарттарында жана ал тургай анын саны боюнча жарандарга менчик укугу менен ээ боло турган, демек, мураска калтырылышы мүмкүн болгондугу менен шартталган. Керээз аз гана жарандар тарабынан түзүлгөн өзгөчө нерсе катары кабыл алынган.

Керээз жок болгон учурда мыйзам боюнча эң жакын туугандары гана мураскор болууга чакырылат. Негизги мураскорлор мурдагыдай эле маркумдун балдары, жубайы жана ата-энелери болуп саналат. Экинчи орунда – маркумдун бир туугандары, чоң атасы жана чоң энеси.

Экономикалык кайра куруулардын башталышы жана рыноктук экономикага өтүү менен жарандык оборотту куруунун принциптерине менчик жөнүндө (1990-жыл), СССР Союзунун жана республикалардын жарандык мыйзамдардын негиздеринде (1990-ж.) бекитилген олуттуу өзгөрүүлөр болду, алар Кыр-

гыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси. Бул өзгөртүүлөрдүн ичинен жарандык-укуктук мамилелердин катышуучуларынын чөйрөсүнүн олуттуу кеңейүүсүн, менчиктин принциптерин чыңдоону жана жеке менчикти менчиктин башка түрлөрү менен теңештирүүнү, түрлөрүнө, көлөмүнө карата мыйзамдык тыюу салууларды олуттуу чектөөнү атап өтүүгө болот жана жарандарга таандык болушу мүмкүн болгон мүлктүн наркы.

Бул факторлордун бардыгы мурастык укуктун нормаларын реформалоо зарылдыгын алдын ала аныктады. Бирок, мурастык укуктун нормаларын реформалоодо акыркы жылдардагы мыйзамдардын жетишкендиктеринин негизинде мураскорлуктун колдонуудагы тутумун жаңылоо гана эмес, ошондой эле белгилүү мурастык мүлктү кайра бөлүштүрүү механизмдерин толуктоо жана өнүктүрүү зарыл болгон. ички мыйзамдарга.

Ошентип, ар бир мезгилдин башталышында эки себеп боюнча тең мурас калтыруучунун субъективдүү эркин да, мураскорлордун чөйрөсүн да максималдуу чектөө тенденциясы байкалат.

- Саясий бийликтин күчөшү менен менчикти тескөө эркиндиги чектелип, мамлекет коомдун жеке жашоосуна жаңы күч менен кийлигише баштады. Мураска ар кандай чектөөлөрдү белгилеген мыйзамдар жана декреттер жеке менчик институтунун, мамлекет менен мурастык укуктун ортосундагы байланышты ачык-айкын көрсөткөн. Мамлекеттик бийлик органдарынын жок дегенде кыймылсыз мүлктүн тагдырына таасир этүүгө умтулуусу түшүнүктүү. Туруктуу материалдык базасы бар эбегейсиз зор мамлекетти башкаруу бир нече эсе оңой.

- Өлгөн адамдан анын урпактарына укуктарды өткөрүп берүү чөйрөсүндөгү кайра жаралууларга коомдук аң-сезимде үстөмдүк кылган идеологиянын шарттарынын таасири кандай деңгээлде болсо, ошондой эле мамлекеттин өкүмдарлык жарлыктары да таасир эткен. Мурас укугу өнүгүүнүн узак эволюциялык жолун басып өткөн, анда «табигый тандалуу» принциптерине ылайык мыйзамдарда коом үчүн эң пайдалуу жана эң керектүү эрежелер жана, албетте, мамлекет үчүн мурастык мамилелерди жөнгө салуу эрежелери кабыл алынган.

- 1998-жылдын 15-сентябрындагы Мыйзамы менен Кыргыз ССРинин Жарандык кодекси, анын ичинде «Мурас укугу» VI бөлүмү эгемендүү Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин экинчи бөлүгү күчүн жоготту деп таанылат.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин экинчи бөлүгү мурастык мамилелерди жөнгө салуунун төмөнкүдөй принциптеринен келип чыгат:

- Тукум куучулуктун универсалдуу принциби. Бул мураскор мурас калтыруучунун ордун өз укуктарында гана эмес, милдеттеринде да ээлейт дегенди

билдирет (1118-статья);

- Мурастык укукка карата камтылган эрк эркиндиги принциби;
- Укуктук жөнгө салуунун диспозитивдүүлүгүнүн жалпы жарандык принциби, ал мураскорлорго мурасты кабыл алууну же аны кабыл алуудан баш тартууну тандоо укугун берүүнү билдирет;
- Бир катар башка принциптер.
- Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1119-беренесине ылайык, мыйзам боюнча мурас керээз менен өзгөртүлбөгөн учурда ишке ашат.

Бул штрихтин өзү эле мурас боюнча ички мыйзам Рим укугу тарабынан иштелип чыккан негизги жоболорду тааныганын ырастоо үчүн жетиштүү жана бул мыйзамдын артыкчылыктарынын бири. Бул ыкма эрежеден тышкары, керээз чыгарууда тенденцияны жеңүүгө жардам берүүгө багытталган. Мурастык укук чөйрөсүндөгү мыйзамдардын негизги жоболору Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин экинчи бөлүгүнүн VI бөлүмүндө (60-63-главаларда) топтолгон. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1120-беренесине ылайык, мураска мурас ачылган учурда мурас калтыруучуга таандык болгон бардык укуктар жана милдеттер кирет, алардын болушу анын өлүмү менен токтобойт. Мурас калтыруучуга таандык болгон жеке мүлктүк эмес укуктар жана башка материалдык эмес пайдалар мураскорлор тарабынан жүзөгө ашырылышы жана корголушу мүмкүн. Мурас боюнча өткөн укуктардын жана милдеттердин мүлктүк мүнөзү мурас калтыруучунун мүлк болуп саналбаган жеке укуктары жана милдеттери мурас боюнча өтпөйт деген тыянак чыгарууга негиз берет. Ошондой эле укуктар жана милдеттер мурастоо боюнча өтпөйт, бирок алар менчик болсо да, мурас калтыруучунун инсандыгы менен ажырагыс байланышта. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексине ылайык, мурас калтыруучунун инсандыгы менен ажырагыс байланышкан укуктар жана милдеттер мураска кирбейт:

- 1) эгерде мыйзамда же келишимде башкача каралбаса, юридикалык жак болуп саналган коммерциялык жана башка уюмдарга мүчөлүк, катышуу укуктары;
- 2) өмүргө же ден соолукка келтирилген зыяндын ордун толтуруу укугу;
- 3) алименттик милдеттенмелерден келип чыккан укуктар жана милдеттер;
- 4) эмгек жана социалдык камсыздоо мыйзамдарынын негизинде пенсияларга, пособиелерге жана башка төлөмдөргө укуктар;
- 5) мүлктүк укуктарга байланышпаган жеке мүлктүк эмес укуктар.

Мурастык укуктун ченемдеринде каралган тааал фактылык курам тукум куучулуктун укуктук негизи болуп саналат. Бул чыныгы курамы бир катар ар

кандай элементтерди камтыйт. Эгерде мураскордук жөнүндө сөз болуп жаткан адам өлбөсө же сот тартибинде же нотариалдык тартипте өлдү деп жарыяланбаса, мурас болушу мүмкүн эмес. Мурас тартиби боюнча мураскор болуп белгилүү бир фактылар боюнча мыйзам тарабынан Дронниковдун В.К. Советтик закондо керээз боюнча мурастаоо [5, 136-б.]. Эгерде мурастын ээлик кылуу фактылары бар болсо, мамлекет мыйзам боюнча мураскор деп таанылат. Керээз калтыруучунун керээзинде көрсөтүлгөн адам, эгерде керээз мурас укугунун ченемдерине ылайык түзүлсө, керээз боюнча мураскор деп таанылат.

Жалпыга бирдей тукум куучулук институту ички мыйзамдар үчүн салттуу болуп келген жана болуп кала берет. Ал эми «универсалдуу мураскордук» термининин өзү Кыргызстандын мыйзамдарында укуктук консолидацияны ала элек болсо да, бул чөйрөнү укуктук жөнгө салуунун буга чейинки бардык тажрыйбасы тукум куучулуктун бул түрү ар дайым ички жарандык мыйзамдарга мүнөздүү болгондугун көрсөтөт. Революцияга чейинки мезгилдин да, ошондой эле советтик мезгилдин да авторлору тукум куучулук мурастын универсалдуу мүнөзүн иш жүзүндө эч кандай шартсыз моюнга алышкан.

Ошентип, Г.Ф. Шершеневич, «адам өзүн өзү койгон укуктук мамилелердин жыйындысы анын өлүмү менен токтоп калбастан, жаңы адамга өтөт... Жаңы адам мурункусунун ордуна келип, анын укуктук мамилелеринде активдүү же пассивдүү позицияны ээлейт, маркум кайсы жерди ээлегенине жараша (Кудинов О.А. Россия Федерациясынын мурас укугу. Кыскача курс, окуу китеби. М.: Городец, 2005., 128 б. Б.С. Антимонов жана А.К. Грейв ошондой эле «укуктарга жана милдеттерге ээ болгон адам (мураскор) өлгөн адамдын жеке мураскору эмес, түздөн-түз жалпы (универсалдуу) болуп саналат» деп эсептеген Антимонов Б.С. Кабыр К.А. Советтик мурас укугу. М., 1955.

Азыркы учурда мурастык мурастын универсалдуу мүнөзү жана мурастын курамы жөнүндөгү жоболор мыйзамда бекемделгенде (тиешелүүлүгүнө жараша Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 1118 жана 1120-статьялары) бул маселе боюнча ар кандай теориялык талаш-тартыштар утулуп калгандай бардыгы актуалдуу. Ошону менен бирге универсалдуу тукум куучулук мурас советтик жана азыркы мыйзамдарда ар дайым түзүүчү жана котормочу эмес мүнөзгө ээ болгон жана ээ болгондугун, б.а. өзүнө берилген мүлктүн наркынын чегинде гана жоопкерчилик тартат (ЖККР 1139-ст.). Бул советтик жана

постсоветтик мурастык укуктун нормаларынын римдик укуктун жоболорунан да, революцияга чейинки мыйзамдарынын нормаларынан да олуттуу айырмасы: акыркысы мураскордун толук жоопкерчилигин караган *ultra vires* мураскерлик принцибин орноткон. Мурас калтыруучунун карыздары үчүн, атүгүл мурастын мүлкүнөн ашкан суммада. Рим мыйзамы боюнча мураскор «Мурас калтыруучунун карыздары үчүн өзүнүн карызы сыяктуу, б.а. мурастын мүлкүнүн өлчөмүндө гана эмес, өзүнүн мүлкү менен да» жооп берүүгө тийиш. «Мүлк жана укуктар менен бирге милдеттер дагы мурасты алуучуга өтөт» деп жазган С.В. Пахман.

- өлгөн адамдын карыздарын мурастык үлүшкө ылайык төлөөгө жана мүлкү жок болгон учурда өзүнүн капиталы жана мүлкү менен да жооп берүүгө
- милдеттенмелерди аткарууга жана өлгөн адамга коюлган мамлекеттик айыптарды жана айыптык төлөмдөрдү канааттандырууга;
- тирүү кезинде төлөбөгөн соттук жыйымдарды жана айыптарды төлөө, жана
- жалпысынан мүлккө болгон дооматтар боюнча жоопкерчилик тартат».

Мураскордун мурастын жоопкерчилиги боюнча жоопкерчилигинин мурастын мүлкүнүн иш жүзүндөгү наркы менен чектелиши мүлк менен мурастын жоопкерчилигинин ортосундагы ажырагыс байланышты жок кылбайт.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1156-беренесине ылайык, мураскор бул үчүн ага берилген мөөнөт аяктагандан кийин мурастан баш тартуу укугун жоготот. Эгерде ал мураска калган мүлккө иш жүзүндө ээлик кылса же аны тескөөгө алса, же бул мүлккө болгон укуктарын күбөлөндүрүүчү документтерди сурап кайрылса, ал көрсөтүлгөн мөөнөт.

Адабияттар:

1. Алчиев К.К. Советтик Кыргызстанда жарандык укуктун пайда болушу жана онугушу. Фрунзе: Илим, 1975. – 175 б.
2. Арабаев Ч.К. Жарандык укуктагы юридикалык терминдердин сөздүгү. - Б.: Илим жана билим, 2003. - 312 б.
3. Кудинов О.А. Россия Федерациясынын мурас укугу. Кыскача курс: Окуу китеби. - М.: Городец, 2005. - 128 б.
4. Илкова А.Ю. Мурас укугу. - Санкт-Петербург: Петровский фонд, 1999. -128 б.
5. Дронников В.К. Советтик закондо керээз боюнча мурастаоо. - Киев: Киев университетинин басмасы, 1957. - 136 б.
6. Кокоева А.М., Каипова Н.К., Кадермятова Г.К. Проблемы наследования в Кыргызстане. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2016. №. 12. - С. 168-169.